הקומה הראשונה של בית הדסה – חברון – תרנ"ג

זיקת יהודי אלג'יריה לחברון

ד"ר יוסף שרביט

לעילוי נשמת אוהב חברון מורה הדרך הנודע חיים מגני ז"ל

א. מבוא – מסורת הכנסת האורחים בחברון; בתי חולים בארץ ישראל בעת החדשה – התופעה התרבותית

ב. יהודי אלג'יריה וארץ ישראל במאה הי"ט

ג. יהודי אלג'יריה בחברון במאה הי"ט

ד. שלוחי חברון באלג'יריה

ה. תולדות הרפואה בחברון במאה הי"ט

ו. המיסיון האנגליקני בחברון – כרקע להקמת "בית חולים" יהודי בקומה הראשונה של "בית הדסה" (תרנ"ג)

ז. תגובת קהילת חברון על הפעילות המיסיונרית

ח. סיכום, משמעות ומסקנות

מבוא

המבקר בחברון העתיקה במוזיאון מאורעות תרפ"ט, בקומה הראשונה של "בית הדסה", מתוודע לכתובות מאוד מעניינות, המלמדות על קדמות בניין זה כבר משנת

תרנ"ג (1893), מחד גיסא ועל זיקת יהודי אלג'יריה לחברון במאה הי"ט, מאידך גיסא.

זיקת יהודי אלג'יריה לארץ ישראל בכלל ולחברון בפרט לא נחקרה דיה, בשל הדימוי המתבולל שדבק בקהילה זו. המחקר היה מאופיין עד כה באוריינטציה צרפתית מובהקת. האוריינטציה העברית של מחקריי הסבו את המבט לארץ ישראל, ומטבע הדברים חשפו מימד בלתי מוכר ואף מפתיע, למי שהורגל לקונוטציה הצרפתית המובהקת בחקר יהודי אלג'יריה בעת החדשה[1].

הכתובות העבריות בחברון, המנציחות את תרומת יהודים נדיבים מאלג'יריה להקמת "בית חולים" בחברון, הן כעין תמציתה של ההיסטוריוגרפיה העברית, הארצישראלית של חקר יהודי אלג'יריה, שבקשתי להאיר באור חדש. לעיתים סמל - בדמות כתובות - אומר יותר מכל דבר אחר. תעיד על כך התרגשותו הבלתי מוסתרת של הפרופ' ג'רר נהון, בעת ביקורו בבית הדסה בתשנ"ג (100 שנה לכתובות האמורות!). חוקר והיסטוריון זה של הפזורה הספרדית מאוניברסיטת סורבון (פאריס), שחקר מצבות קבורה בקרפנטרה ובאיון בדרום צרפת, עמד נרגש ונפעם לנוכח כתובות אלו. הדבר הזכיר לו את ארכיון ההתכתבות של קהילת חברון ואמסטרדם במאה הי"ח (שפוענח בספרו: G. Nahon, **Métropoles et périphéries sefarades d'Occident**, Paris, 1993).

לחברון יש מסורת ארוכת שנים של הכנסת אורחים, צדקה, חסד ורפואה ("ביקור חולים"). וודאי בהשראת גדול מכניסי האורחים ובעלי החסד - אברהם העברי[2]. "לכלכל מזון לכל הבאים להשתטח על קברות אבות העולם, ומקום ללון לכל הבאים"[3].

השירות הרפואי שניתן לבני חברון היהודים היה חינם, ושתי העדות - הספרדית והאשכנזית - נשאו בעול הכספי, משכורות הרופאים והרוקחים וכן התרופות. עיתות המודרנה בארץ ישראל נשאו בחובן שירותי רפואה מודרניים - ראשיתם כשירותים נוכריים ובהמשך כתגובת נגד, שירותים המנוהלים על ידי יהודים. בחברון הייתה התפתחות מעט אחרת.

---

1 **החינוך היהודי בקונסטנטין (אלג'יריה), בעידן של תמורות – 1837–1939**, העבודה מוגשת לשם קבלת מוסמך למדעי הרוח, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תש"ן.

Les Rabbins Algériens face aux enjeux de la Modernisation ,1750-1914, Thèse en vue du Diplome d'études approfondies (DEA), Cycle de Doctorat, INALCO, Paris, 1993; **Elite rabbinique d'Algérie et Eretz Israël – Tradition et Modernité,** Thèse de Doctorat, INALCO, Paris, 1998.

2 עודד אבישר (ע), **ספר חברון**, ירושלים, תשל"ח, ע"ע 102, 129–124.

3 **שם**, ע' 129.

תיאור הכתובות ב"בית הדסה"

יצוין כי בכתובות בולטת תרומת יהודי אלג'יר ואוראן לבניית הקומה הראשונה של "בית הדסה". לא ברור על ידי איזה שד"ר הותרמה קומה זו. דומה כי הדבר אירע בעקבות ימי שד"רות הרב יוסף רחמים פראנקו (1878–1875). הוא הפך לאדם מוכר ונערץ על בני קהילות אלג'יריה. הוא יצא כנראה בשליחות מיוחדת בשנת תרל"ח, כרבה הראשי של חברון. מכל מקום עד שנת תרנ"ג, שנת בניית הקומה הראשונה של "בית הדסה", נראה שגם השד"רים מאיר שמואל ב"ר אליעזר קשטיל ובן ציון אלקלעי היו מעורבים. על הכתובות המתנוססות מעל המשקופים של קומה זו רשומים שמות התורמים:

הבית הזה בית אברהם קדש לה'

אשר בנתה אותה הגברת א"ח ס' מירא תמ' מעוב"י והראן [אוראן]

יע"א לעלוי מ"ב סי' אברהם אפיריאט נ"ע לבית מנוחת

להחולים פעה"ק חברון ת"ו

מנשים באהל תבורך כי"ר

הבית הזה בית שלמה קדש לה'
אשר בנה אותה הגביר רצ"ו סי' שלמה גבאי הי"ו מעי"ת והראן [אורן] יע"א
לבית מנוחה להחולים פעה"ק חברון תי"ו
ש' תרנ"ג לזכר עולם יהיה צדיק אכי"ר

הבית הזה בית יוסף קדש לה'
אשר בנה אותה הגביר רצ"ו ס' ניסים ללוש הי"ו מעי"ת ארג'יל [אלג'יר]
לעילוי נר"ן [נפש רוח ונשמה] מ"א ס' יוסף אלגאלי ללוש ז"ל
למנוחת החולים פעיה"ק חברון
לזכר העולם יהיה אכי"ר

הבית הזה בית ישראל קדש לה'
אשר בנה אותה השר הגביר רצ"ו [רצוי לאחיו] ס"י [סיניור]
ישראל סטורא מע"ת [עיר תפארת] ארג'יל [אלג'יר]
יע"א למנוחת החולים פה עיר הקודש חברון ת"ו ש' תרנ"ג [1893]
לזכר עולם יהיה צדיק אבי"ר

ב. יהודי אלג'יריה וארץ ישראל

המחצית השניה של המאה הי"ח טומנת בחובה תמורה בזיקה לארץ ישראל - במיוחד באופיין של העליות לארץ ישראל: חל גידול במספר העולים הנאמד בגידול מעשרות למאות; חל שינוי בגיל העולים - אם עד עתה אפיון הגיל היה מאוד מבוגר, הרי מעתה אנו עדים לעלייתם של יהודים בגיל העמידה; התמורה חלה גם על המניעים לעלייה לארץ ישראל - מעבר לרצון הנושא אופי משיחי "לעבוד את ה' בארץ ה'" ולקרב את הגאולה ואף למות בארץ ישראל, יש עתה עולים אשר מחפשים הזדמנות כלכלית חדשה בארץ המובטחת שדומה כי החלה "להבטיח". מה עומד ביסוד התופעה הזו, שאינה אלא סימפטום של תהליך מהותי?

הזיקה לארץ ישראל היוותה בתקופה הנידונה חלק מרכזי בתודעת יהודי אלג'יריה[4]: קיים קשר סיבתי בין קביעת הזמן והנסיבות לבואם של יהודי אלג'יריה למקומות מגוריהם ובין זיקתם וגעגועיהם לארץ ישראל, שהרי, יהודי אלג'יריה העידו על עצמם, כי הגיעו לארץ זו בעקבות חורבנות וגירושים החל מימי הבית הראשון דרך כיבוש

[4] אליעזר בשן, "הקשרים המסורתיים בין יהדות המזרח לישוב היהודי בארץ ישראל", **פעמים 1**, תשל"ט, ע"ע 22-15.

ירושלים על ידי טיטוס והחורבנות שלאחר מכן[5]; הקשר בין הקיבוץ היהודי באלג'יריה לבין היישוב בארץ ישראל התהדק בתקופת גאוני ארץ ישראל, ראשי ישיבת "גאון יעקב" - הסנהדרין של ארץ ישראל[6]; קיומה הרצוף של קהילה נפרדת של מערביים-מוגרבים בארץ ישראל; קיומו של מרכז לאיסוף כספי ארץ ישראל באלג'יר בעבור כל צפון אפריקה במאה הי"ז[7] ומקומה של ארץ ישראל בקבלה הלוריאנית[8], בשירה ובפיוט[9] ובתקוות המשיחיות[10] - מבליטים את מקומה של ארץ ישראל בתודעת יהודי אלג'יריה וזיקתם ההיסטורית הארוכה והעמוקה לארץ ישראל.

היחס הרגשי לארץ ישראל בא לידי ביטוי אף בשמות שכונו בהם מקומות שונים באלג'יריה - בשמות ערי ארץ ישראל - במיוחד ערים שהצטיינו בתורתן וישיבותיהן, דוגמת תלמסאן, קונסטנטין, גארדייא, שכונו בשם "ירושלים הקטנה", "צפת הקטנה". גם שמות הערים טבריה, עזה, ציפורי, שכם, חברון, באר שבע, צור, צידון ושמות אזורי הארץ - נגב, יהודה והגליל היו לכינויים של מקומות במגרב בפרט ובמזרח בכלל. לעיתים אף הוסוו, בספרות השו"תים, שמות קהילות אלג'יראיות בשמות ארצישראליים[11].

אחד הביטויים המובהקים לקשר שבין ארץ ישראל ואלג'יריה היה בדמותם של שלוחי ארץ ישראל - שד"רים (שלוחי דרבנן או דרחמנא). שלוחי ארץ ישראל, שהיו תלמידי חכמים מובהקים, מילאו שליחות מטעם היישוב היהודי בארץ ישראל של איסוף כספים. אולם, זו הייתה שליחות שחרגה הרבה מעבר לתפקיד המוגדר הזה: הם היו הגשר החי בין היישוב בארץ ישראל ליהודי הגולה, הפיחו בהם תקוות הגאולה והביאו להם את בשורת הארץ; השד"ר לא היה רק מקבל אלא גם נותן, ואת הנתינה ראה כחלק מהותי מתפקידו, אף קהילות הגולה ראוהו כך וציפו לקבל ממנו הדרכה

---

5 שם, "זיקתם של יהודי המגרב לארץ ישראל והתקווה המשיחית בכתבי הנוצרים בין המאות הי"ז-כ"', **בר אילן, י"ד-ט"ו,** רמת גן, תשל"ז, ע"ע 175-160.

6 מיכאל איש שלום, **בצילן של מלכויות,** תל אביב, 1975, ע"ע 190-132.

7 מינה רוזן, "קהילת אלג'יר - מרכז לאיסוף כספי ארץ ישראל בצפון אפריקה במאה הי"ז", שלום בר אשר & אהרון ממן (ע), **יהודי צפון אפריקה וארץ ישראל,** ירושלים, 1981, ע"ע 82-74 ; זאב וילנאי, "היהודים המערביים כחלוצי הישוב בארץ", **אוצר יהודי ספרד, ספר ו',** 1963, ע"ע 190-183; מיכל בן יעקב, **עלייתם והתיישבותם של היהודים המערביים (יהודי צפון אפריקה) בארץ ישראל במאה הי"ט,** חיבור לקבלת תואר שלישי, האוניברסיטה העברית, תשס"ב.

8 משה חלמיש, **הקבלה בצפון אפריקה למן המאה הט"ז - סקירה היסטורית ותרבותית,** תל אביב, תשס"א.

9 אפרים חזן, "שלוחי ארץ ישראל בפיוט של צפון אפריקה", **פעמים 24,** ירושלים, תשמ"ה, ע"ע 116-99.

10 אפרים חזן, "נוכחות ארץ ישראל בפיוט של יהודי צפון אפריקה", **קתדרה 34,** ירושלים, תשמ"ה, ע"ע 54-37.

11 Yossef Charvit, **Elite Rabbinique d'Algérie et Modernisation**, Editions Gaï Yinassé, Jérusalem, 1995, p.102-114.

במוסר, בהלכה, במנהגים; הוא היווה ערכאה עליונה שתכריע במחלוקות ושתקבע עמדה בכל מיני תסיסות רעיוניות, אף בשעה שהיישוב בארץ ישראל היה קטן ומדולדל ומדוכא הייתה השפעתו על יהודי הגולה גדולה מאוד - השד"ר היה צינור ההשפעה האמורה[12]; הדברים נתקבלו כ"דבר ה' מירושלים"; הם נחשבו אנשי מופת, מחוללי מופתים ופועלים ישועות; משנפטרו או נרצחו בדרכי אלג'יריה ונקברו על אם הדרך, קבריהם היו מוקד ל"זיארות" (עלייה לרגל) לא רק ליהודים אלא גם למוסלמים, המאמינים כי בכוחו של הצדיק לחולל ניסים ולהושיע. אנו מונים כשבעים שד"רים שפקדו את אדמת אלג'יריה בתקופה הנידונה - מספר המורה על קשר בלתי אמצעי ותדיר בין אלג'יריה וארץ ישראל.

בצד גורמים ומוטיבים רוחניים, המורים על זיקת יהודי אלג'יריה לארץ ישראל, יש למנות גורמים יותר פרוזאיים, המסבירים את התמורה עליה הצבעתי בראשית דבריי:

התמורות במצבם החוקי של יהודי אלג'יריה בשלהי המאה הי"ח וראשית המאה הי"ט, מצד אחד ומשנת 1830 ואילך, מן הצד השני.

הגברת הקנאות הדתית ובעיקר המתיחויות, שהיוו הרקע לאותה קנאות מוסלמית, בין אלג'יריה לצרפת עקב החובות הכספיים של צרפת לאלג'יריה, משנת 1798 (שכן סופקה תבואה על ידי הדאי האלג'יראי לחילות צרפת, בעת מסע נפוליאון הראשון למצרים וארץ ישראל); ההסתה של היאניצ'ארים (Janissaires) (החיל המובחר של הצבא העות'מאני) נגד הדאי ויועציו היהודיים נפתלי בוג'נח ויוסף בקרי, ובעקבותיה פרוץ הפרעות במאות יהודים ב-1805; המאבק בתוך הציבור היהודי על ההנהגה, עד כדי הוצאתם להורג של רבה הראשי של אלג'יר, הרב יצחק אבולקר ושישה נכבדי הקהילה, שהרהיבו עוז בנפשם להטיל את בקורתם על יוסף בקרי "ראש האומה היהודית" (7.6.1815) - כל אלה ערערו מאוד את יציבות הקהילה היהודית, ואף נתפרשו כאות וכציווי משמים לעלות לארץ ישראל. אכן, בהמשך לעזיבת העיר אלג'יר ועלייתם של רבנים מרכזיים בשלהי המאה הי"ח (בראשם הרב יהודה עייאש, גדול הפוסקים באלג'יריה), יש לראות באוניה (אוניה גדולה שהייתה בתפוסה מלאה) שנשכרה על ידי יהודים ב-1816, לעלות עמה לארץ ישראל – סימפטום של תהליך

---

[12] אברהם יערי, **שלוחי ארץ ישראל**, מוסד הרב קוק, 1951, ע"ע 12-11; מ. ד. גאון, **יהודי המזרח בארץ ישראל בעבר ובהווה**, חלק א', ירושלים, ע"ע 289-285; המכון לכתבי יד בית הספרים הלאומי, אגרות שד"רים 4°199;

S. Schwarzfuchs, **Les Juifs dlAlgérie et la France (1830-1855)**, Jérusalem, 1981, p. 18, 20; 27, 42, 296, 305; ibid, "La situation du judaïsme français en 1883: le Rapport Isidor" in **R.E.J., Tome CXLVII**, 1988, P. 94-96.

הגירה ועלייה לארץ ישראל מתוך בהלה ואי-וודאות. עליית משפחת עבו ב-1817, אף היא נתרחשה בנסיבות דומות.[13]

הכיבוש הצרפתי הביא אף הוא לשידוד מערכות חברתי-כלכלי, עד אשר יתייצב השלטון הצרפתי באלג'יריה - מוראות המלחמה ועידן אי הוודאות באשר לאוכלוסייה האלג'יראית בכללותה והיהודית בפרט, הביאו לגלי עלייה; השיפור וההתפתחות שחלו באמצעי התחבורה והתרבות אוניות הקיטור הקלו על המסעות לארץ ישראל, כמו גם הפיראטיות שנעלמה כבר, ולא היה מאומה שישבש את הנסיעות. אולם, חל צמצום משמעותי בעלייה לארץ ישראל עם מתן צו כרמיה (1870), שהיווה התחנה האחרונה בדרך לאמנציפציה של יהודי אלג'יריה. משום כך ניתן לציין, שיהודים שעלו מאלג'יריה היוו רוב העולים המערביים-מוגרבים במחצית הראשונה של המאה הי"ט. המחצית השניה של המאה הי"ט הינה כבר העידן של יהודי מרוקו בארץ ישראל.[14]

אין זה מקרה שרוב יהודי אלג'יריה התיישבו בגליל, שכן בתקופה הנידונה הגליל היה כפוף לקונסול צרפת בבירות ולא בירושלים - דבר המסביר את הימצאותו של המידע הרב ביותר על הגליל ועל תושביו ממוצא אלג'יראי (מוסלמים ויהודים). הזיקה של ההתיישבות היהודית האלג'יראית לנציגות הקונסולארית הצרפתית בלבנון, מובילה אותנו לסוגיה רבת חשיבות בארץ ישראל במאה הי"ט: שאלת החסות האירופאית. צרפת התלבטה באשר לאלג'יראים (יהודים כמוסלמים) שהשתקעו במזרח: האם עקב הכיבוש הצרפתי ייהנו הם מחסות צרפתית או שמא יהיו כפופים לריבונותו של הריבון הישן – האימפריה העות'מנית? לגבי היהודים ההתלבטות הייתה גדולה יותר. הלבטים נעו בין הרצון של צרפת להיפטר מהלאומנים האלג'יראים, שפנו מזרחה לאחר ששירתו בנאמנות את גדול המורדים האלג'יראים - עבדל-קאדר (שאף הוא עתיד לגלות מזרחה), מצד אחד, לבין הרצון לא לאבד את אהדת אלה מבני החסות, שהחליטו לשמור על קשר עם אלג'יריה, מן הצד השני. מתוך כך המִנהל הצרפתי הקפיד עד מאוד למנוע כי ייעשה שימוש כוזב במוצא האלג'יראי. לא ייפלא

---

[13] מיכל בן יעקב, **עלייתם והתיישבותם של היהודים המערביים (יהודי צפון אפריקה) בארץ ישראל, במאה הי"ט**, חיבור לשם קבלת תואר שלישי, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשס"ב; ש. שוורצפוקס, "העליה מצפון אפריקה לאחר כיבוש אלג'יריה בידי צרפת", **פעמים 38**, ירושלים, 1989, ע"ע 123-109; שם, "יהודי אלג'יריה בצפון הארץ והחסות הצרפתית", **שלם ג'**, ירושלים, 1981, ע"ע 349-333; שם, "בין ארץ ישראל למרוקו הצרפתית", **פעמים 24**, ירושלים, 1985, ע"ע 98-93; הדסה אסולין (ע), **מפקד יהודי ארץ ישראל, (1839, לפי כתב יד מונטיפיורי, 528)**, ירושלים, **1987**; מולדתם של גברים ילידי אלג'יריה בארץ ישראל, על פי מפקדי משה מונטיפיורי (באחוזים מכלל יהודי צפון אפריקה) : מפקד 1839 – 92%; מפקד 1855 – 47%; מפקד 1875 – 20%.

[14] יעקב ברנאי, "העדה המערבית בירושלים במאה הי"ט", **פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים, א'**, 1973, ע"ע 140-129.

אפוא כי צרפת לא השתלבה בתחרות בין הקונסוליות האירופאיות על גיוס בני חסות.[15] היהודים לעומתם העדיפו לקבל חסות צרפתית מבלי להתאזרח (על פי צו כרמיה), שכן בכך חסו בצל כנפי צרפת מבלי לאבד את מעמדם האישי. משמעות החסות היא הגנה מפני שרירות ליבם של השופטים המוסלמים, הבטחת הביטחון האישי ומניעת מיסוי מוגזם. סבך מערכת שיקולים זו הביא לצמצום משמעותי של בעלי חסות צרפתית בקרב יהודים ממוצא אלג'יראי בארץ ישראל.

שני מפעלי התיישבות משמעותיים בארץ ישראל קשורים לשתי משפחות יהודיות מאלג'יריה: משפחת עבו מאלג'יר ומשפחת שלוש מאוראן, שבהחלט מתעטרים בעטרת שענד להם חוקר ארץ ישראל, הפרופ' זאב וילנאי - היהודים המערביים [הצפון אפריקאיים] כחלוצי היישוב בארץ ישראל.[16] המשפחה הראשונה פעלה בגליל העליון, בגליל התחתון ובעמק החולה[17] והמשפחה השנייה פעלה במישור החוף, מקסטינה עד עמק יזרעאל. גולת הכותרת של פעילותה היישובית של משפחת שלוש הייתה בתל אביב-יפו ועזה[18].

בשלהי המאה הי"ט החלו להופיע באלג'יריה ניצני הפעילות הציונית המדינית, שבה נטלו חלק משמעותי יהודי אלג'יריה, שאף הנהיגוה בצפון אפריקה עד מלחמת העולם הראשונה[19], וזאת לאחר קשיי התערות - קשיים בדמות פרשיית מרקו יוסף ברוך, למשל.[20]

---

15 טיודור פארפיט, "הקונסוליה הצרפתית והישוב היהודי בארץ ישראל במאה הי"ט", **קתדרה 5**, יד בן צבי, ירושלים, 1977, ע"ע 161-144;
T. Parfitt, **The Jews in Palestine 1800-1882**, The Royal Historical society London, 1987

16 זאב וילנאי, "היהודים המערביים כחלוצי הישוב בארץ", **אוצר יהודי ספרד, ספר ו'**, ירושלים, 1963, ע"ע 190-183.

17 מרדכי אליאב, **ארץ ישראל ויישובה במאה הי"ט**, ירושלים, 1978; נתן שור, **תולדות צפת**, תל אביב, 1983; משה דוד גאון, **יהודי המזרח בארץ ישראל, חלק ב'**, ירושלים, 1938, ע"ע 495-492; יוסף עברון, "משפחת עבו", זאב ענר (ע), **סיפורי משפחות**, תל אביב, 1990, ע"ע 144-139;
Zvi Abbo, "A sephardic contribution to the colonisation of the Galilee" in **American Sephardi** – Journal of the Sephardic Studies Program of Yeshiva University, Vol VI, No 1-2, 1973, p.31-40;Yossef Charvit, **Elite rabbinique d'Algérie et Eretz Israël – Tradition et Modernité**, Thèse de Doctorat, INALCO, Paris, 1998, Ch. VI-VII.

18 אהרון שלוש, **מגאלביה לכובע טמבל, סיפורה של משפחה**, תל אביב, 1991; יוסף אליהו שלוש, **פרשת חיי 1930–1870**, תל אביב, 1931; משה דוד גאון, **יהודי המזרח בארץ ישראל, חלק ב'**, ירושלים, 1938, ע"ע 676-670; זאב ענר (ע), **סיפורי משפחות**, תל אביב, 1990, (משפחת שלוש);
Yossef Charvit, **Elite rabbinique d'Algérie et Eretz Israël – Tradition et Modernité**, Thèse de Doctorat, INALCO, Paris, 1998, Ch. VI.

19 מ. אביטבול, "הפעילות הציונית בצפון אפריקה עד סוף מלחמת העולם השניה", **פעמים 2**, ירושלים, תשל"ט, ע"ע 91-65; שם, "לחקר הציונות והעליה בקרב יהודי המזרח - היבטים מטודיים", **פעמים 39**, 1989, ע"ע 1-43; מ. לסקר, "תולדות הפעילות הציונית בקהילות היהודיות במרוקו, תוניסיה ובאלג'יריה - 1897-1947", **סקירה חודשית 29**, מס' 8, 1982, ע"ע 32-9.

ג. יהודי אלג'יריה בחברון במאה הי"ט[21]

במהלך המאה הי"ט גדלה האוכלוסייה של חברון בכללותה מ-6000 תושבים בראשית המאה עד כ-13000 בסופה. גידול זה היה מעט יותר מפי שניים, וקטן בהרבה מקצב הגידול בערי הפנים - ערי הקודש האחרות. אמנם לחברון עורף חקלאי ולה מעמד של עיר מחוז ומרכז עירוני לאזור כפרי נרחב, אולם עקפו אותה דרכי המסחר החדשות. המסחר בה המשיך להתנהל באופן מסורתי ובהיקף מצומצם. המגעים עם אירופה ועם בני אירופה בארץ היו מועטים. רק בסוף המאה הי"ט נסללה דרך לעגלות מחברון לירושלים. קונסולים זרים לא התיישבו בעיר ולעתים רחוקות בלבד ביקרו בה. התמורות ותהליכי המודרניזציה שפקדו את ירושלים, טבריה וצפת הגיעו לחברון באיחור רב.

דומה כי התפתחות זו נבעה מהמצב הביטחוני המאוד מעורער בחברון. דבר זה גרם לניתוק חברון מההתפתחויות בארץ ובמזרח התיכון ככלל. חברון סבלה מאוד מהכיבוש המצרי (1830-1840) וממעשי שוד והרס שבאו בעקבותיו. השתתפות תושבי חברון בהתקוממות נגד איברהים פחה (1834), מצד אחד ומצד שני, השתלטותו של עבד אל-רחמאן מדורא על כל אזור חברון, עד לשנות השישים של המאה הי"ט (תמורת שוחד שקיבל מתושבים הוא נתן להם את חסותו, תוך סחיטת כספים מעוברי אורח בכלל ויהודים בפרט) - היו לגורמים בלתי מייצבים באזור חברון.

באותו אופן היה קצב התפתחות הקהילה היהודית בחברון, במשך המאה הי"ט, מאוד איטי. בראשית המאה הי"ט אנו מונים כמאתיים יהודים ספרדים, בלבד. ב-1819 הקימו חסידי חב"ד בעיר את הקהילה האשכנזית. במפקד 1839 אנו מונים 416 יהודים (244 ספרדים ו-172 אשכנזים); במפקד 1855 נפקדו 492 יהודים ובשנת 1866 אנו מונים 497 יהודים. במפקד 1875 ניתן להצביע על התאוששות - אנו מונים 933 יהודים. בסוף המאה הי"ט (שנת תרנ"ו - 1896) היישוב היהודי הגיע לשיא גידולו - 1429 יהודים (מתוכם 810 ספרדים ו-619 אשכנזים).

מבין העולים לחברון במאה הי"ט אנו מונים עולים בודדים שעלו מצפון אפריקה. במפקדים השונים אנו מונים כשבע משפחות מערביים בלבד. ייתכן שבשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה עברו לחברון מעט מערביים, שעלו ליפו בשנות השמונים והתשעים של המאה הי"ט. מכל מקום עולים אלה לא ייסדו מסגרת קהילתית-חברתית נפרדת והשתלבו בקהילה הספרדית הדומיננטית.

---

[20] י. וינשל, **מרקו ברוך**, שקמונה, 1981, ע"ע 29-18.

[21] מיכל בן יעקב, **עלייתם והתיישבותם של היהודים המערביים (יהודי צפון אפריקה) בארץ ישראל במאה הי"ט**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטה העברית, תשס"א, ע"ע 233-237.

העדר יהודים מערביים בכלל ויהודים אלג'יראים בפרט בחברון במאה הי"ט נבע מהצפיפות והבדלנות, בהן חיו יהודי חברון. כמו כן, חוסר הביטחון וחוסר הגנה קונסולרית, הרתיעו את יהודי צפון אפריקה מלעלות לחברון. יתר על כן, הספרדים בחברון רובם ככולם היו יוצאי תורכיה, הבלקנים ובבל, ולא הייתה אישיות צפון אפריקאית בחברון שיכלה להוות אבן שואבת. אמנם חברון נמנתה עם ארבע ערי הקודש, אך העיר לא נתפסה במסורת הקבלית כסמל הגאולה, כפי שנתפסה ירושלים,

נוסף על כך, מקומות הקודש בטבריה ובצפת היו בבעלות יהודית והגישה אליהם הייתה חופשית. לא כן בחברון - לא הייתה גישה למערת המכפלה ("שבע מדרגות"), ומקומות קדושים כמו קבר אבנר בן נר ועתניאל בן קנז לא היו מוקדי משיכה ליהודי המגרב.

ד. שלוחי חברון באלג'יריה[22]

- הרב **אברהם ב"ר משה קצבי** שד"ר עיר הקודש **חברון** בשנת 1831.
- הרב **דוד הכהן**, שד"ר **חברון** לאלג'יר בשנת 1851. רב זה היה חתנו של הרב אברהם חיים גאגין ה"ראשון לציון".
- הרב **רחמים יוסף פראנקו** ("חרי"ף") פקד את אלג'יר בין השנים 1875-1878 בשליחות **חברון**. הוא נולד ברודוס ב-1835 לאביו הרב רפאל נסים פראנקו, שהיה חבר בית הדין וראש הקהילה ברודוס. למד בישיבה "ישיבת ישראל" המפורסמת והיוקרתית ברודוס והתבלט בה. היה בעל אופקים רחבים בתרבות הכללית מלבד גדולתו בתורה. בישיבה זו הוסמך לרבנות בגיל 18, נתמנה כסופר בבית הדין הגדול שבעירו ולאחר מכן לדיין השלישי. הוא נשא לאישה את בתו של ראש הישיבה הרב רפאל יצחק ישראל. קרבתו לראש הישיבה הביאה אותו להיות שותף בניסוח תשובות לשאלות שהופנו מארץ ישראל והתפוצות. במיוחד בלט בסגנונו העברי העשיר ובכישופיו לארץ הקודש. הוא אכן עלה לארץ ישראל והתיישב בירושלים ב-1868, בה התקבל כחבר בית הדין של הרב יעקב שאול אלישר.

בשנת 1870 החל במסעותיו כשד"ר לפאריס, ללונדון, לערי תורכיה ואוסטריה

---

[22] הביוגרפיות מבוססות על פי רוב על הספרים שיצוינו להלן, אלא אם כן נאמר אחרת:
אריה ליב פרומקין, **תולדות חכמי ירושלים**, 3 כרכים, תל אביב, 1969; משה דוד גאון, **יהודי המזרח בארץ ישראל בעבר ובהווה**, ירושלים, כרך א', 1938; שם, **שם**, כרך ב', ירושלים, 1982; אברהם יערי, **שלוחי ארץ ישראל**, ירושלים ,1951; שם, **זיכרונות ארץ ישראל**, ירושלים, 1947; שם, **איגרות ארץ ישראל**, רמת גן, 1971; שם, **מסעות ארץ ישראל**, רמת גן, 1976; עודד אבישר (ע), **ספר חברון**, ירושלים, 1978; שם, **ספר טבריה**, ירושלים, 1973; נתן שור, **תולדות צפת**, תל אביב, 1983; דוד עובדיה, **קהילת צפרו, הקהילה והשד"רים**, כרך חמישי, ירושלים, 1992; מכון לכתבי יד בית הספרים הלאומי, ירושלים, שד"רים מס' 199°4.

(בווינה פגש את הקיסר פראנץ יוסף ב-1873) מטעם הכולל הספרדי בירושלים. כאמור, היה בצפון אפריקה המזרחית - בטריפולי, תוניס ואלג'יר, ומשם התכתב בענייני הלכה עם שד"רים אחרים ועם רבני הקהילות שפנו אליו בשאלות, שנקבצו בספרי שו"תים של רבנים אחרים ובשו"ת שלו "שערי רחמים".

ב-1878 החל לכהן כרבה הראשי של חברון לאחר הרב אליהו מאני. הוא עודד מאד את בני קהילתו לצאת מהרובע היהודי ולהתיישב בעיר החדשה, תוך שהוא משתדל להגדיל את היישוב היהודי בחברון על ידי הבאת משפחות אמידות מקושטא. בשליחות מיוחדת הצליח לאסוף כספים לרכישת קרקע לבניין בית חולים מחוץ לרובע היהודי שבין החומות, ואכן הצליח לבנות את קומת היסוד, שעליה נבנה ב-1909 "בית החולים חסד לאברהם". הוא כיהן ברבנות בקהילת חברון עד יום פטירתו בשנת 1901.

- הרב **מאיר שמואל ב"ר אליעזר קשטיל** נולד בחברון בשנת 1860, ונשא את אחותו של ה"ראשון לציון" הרב יעקב מאיר. ב-1884 החל במסעותיו כשד"ר **חברון** לעיראק והודו וב-1894 פקד את אדמת אלג'יר. הוא היה חבר בית הדין של חברון. ב-1921 נבחר לנשיא העדה וראש קהילת האשכנזים והספרדים כאחד בחברון. היה עסקן ציוני פעיל. הוא נרצח במאורעות תרפ"ט בחברון.

- הרב **בן ציון אלקלעי** יליד רבאט במרוקו בשנת 1858. בהיותו בן 9 נתעוור. עלה לטבריה בשנת 1873 עם אביו, שנפטר ארבעים יום לאחר עלייתו. היה מצאצאי הרב מאיר אלקלעי, שעלה לטבריה עם הרב חיים אבולעפיה (1740), מחדש היישוב היהודי בטבריה. נתפרסם כתלמיד חכם מובהק למרות עיוורונו. בשנת 1886 יצא כשד"ר טבריה ושוב כשד"ר חיפה ב-1896 למרוקו. בשנת 1902 עבר לירושלים ויצא מטעם עדת המערביים וישיבת המקובלים "בית אל" **בירושלים** לאלג'יר וטריפולי. מלווה בבנו החכם אהרון מנצור אלקלעי, פקד את אלג'יר תוך שהפך לסמכות הלכתית אצל חכמי אלג'יר. יצירתו התורנית נתהוותה בזיקה לשליחותו באלג'יר. בסוף ימיו, לבקשת הרב יעקב שאול אלישר, השתקע בחברון ונתמנה בה למורה צדק לצד הרב הראשי הרב חזקיהו מדיני (ה"שדי חמד"). לבסוף, שב לירושלים בה נפטר ב-1913.

השפעתם של שלוחי ארץ ישראל על חכמי אלג'יריה בשטח הפסיקה וההלכה הייתה עצומה - הם הורו את הדרך והדריכו במובנים רבים את חכמי אלג'יריה, שהיו בבחינת הראשונים שעמדו והתמודדו אל מול מהמורות המודרנה. עיקר אפיקי ההתמודדות ההלכתית באלג'יריה היו קשורים להיבטים משפחתיים וענייני כשרות[23].

---

[23] הרב רחמים פראנקו מרעיף שבחיו על בני הקהילות באלג'יריה על שקיבלוהו בנדיבות רבה בהיותו שד"ר:

"שער עמי לי סגולה זאת חובתי ואעשנה לתת את השבח יקר וגדולה. לאלה בני שם נדיבי עם אלוקי

ה. תולדות הרפואה בחברון במאה הי"ט

עד הקמת גולת הכותרת של הפעילות הרפואית בחברון בדמות "בית החולים חסד לאברהם" (תרס"ט)[24] – הוא "בית הדסה" – היו כמה עליות ומורדות בשדה הרפואה בחברון.

אברהם העם בחר לנחלה. השוכנים בפאת מערב החיצון...וכל ערי אפריקה עיר ואם בישראל והראן...אלג'יר...וקוצימטינא...כפרים ועיירות גדולות...מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי על כל הטובות אשר גמלוני...בענוות חן...". (הרב רחמים פראנקו, **שערי רחמים**, ירושלים, תרמ"א-תרס"ב, הקדמה.)

שאלת הפקעת הקידושין עלתה בחריפות יתר על ידי **הרב חיים בלייח**, מקהילת קודש תלמסאן. הלה נועץ ברב רחמים פראנקו, המתעד ומנציח את כל הסוגיה הזו, בהרחבה רבה בשו"ת שלו "שערי רחמים" (שערי רחמים, ירושלים, תרס"ב, חלק שני, אבן העזר, סימן כ"ז; **שם**, חלק שני, ירושלים, תרס"ב, אבן העזר, סימנים ט"ז-י"ז; שם, חלק א', ירושלים, תרמ"א, אבן העזר, סימנים כ', כ"ב); בית הדין של אלג'יר פנה לשד"ר הרב בן ציון אלקלעי, בשאלה המציגה את הפרובלמטיקה של כפילות המערכות המשפטיות העברית והצרפתית - המעוררת בעיות של גיטין וכפועל יוצא של עגינות. השאלה הנשאלת נוגעת למצב הגירושין, שהחל מ-1884 הותרו בחוק הצרפתי. הבעלים מתגרשים על פי החוק הצרפתי, אולם לא מעניקים גט במקביל. האישה בעקבות זאת נשארת אשת איש ועגונה, ולפיכך עלולה להוליד ממזרים. הרב מתקן תקנה המונעת כפילות זו. (הרב בן ציון אלקלעי, תקנת עגונות בכתב יד, אלג'יר, 1911. ברצוני להודות לגברת מוראלי, כלת הרב יצחק מוראלי, שהואילה בטובה לאפשר לי לצלם את כתב היד הנדון). ראה ספרי:

Elite Rabbinique d'Algérie et Modernisation, Editions Gaï Yinassé, Jérusalem, 1995, Ch. IV.

תצויין התכתובת הענפה בין בית הדין בקונסטנטין לבין חכמי חברון (לרבות הרב אליהו מני). עיין בארכיון המרכזי לתולדות ישראל (אמת"י- ירושלים): AL\CO\4161 (1871-1920); AL\CO\1, 2252\4 (1870-1912); 2363\I, 1879.

[24] הגביר הבגדדי יוסף אברהם שלום, שהתיישב בסוף ימיו בכלכותה, הקדיש את כל הונו למטרות צדקה בארץ ישראל. אחד המפעלים הבולטים היה בית החולים בשם "חסד אברהם", שבנה בשנת תרס"ט לקהילת יהודי חברון. ר' סלימאן בן הרב אליהו מאני, שהיה חכם באשי בחברון בשנות תרס"ה-תרפ"ד, דאג מאוד לבית החולים "חסד אברהם" ולהרחבתו. בשנת תר"ע-תרע"א נסע למטרה זו להודו והצליח לקבל סכומים נכבדים מבני בבל אשר בהודו, ובייחוד ממשפחת ששון, "הרוטשילדים של המזרח". בל"ג בעומר תרע"א הונחה אבן פינה לבנין בית החולים החדש על הגג הישן, במעמד הגבאים, נכבדי העיר ובמעמד ראש הרבנים הרב סלימאן מאני.

השירות הרפואי שניתן לבני חברון היהודים, לעדה הספרדית ולעדה האשכנזית כאחת, היה חינם ושתי העדות נשאו בעול הכספי. משכורת הרופאים והרוקחים וכן התרופות שולמו על ידי ה"כוללים", בהתאם למוסכם בין שתי העדות. בין הרופאים היהודים ששירתו את העדה היהודית ואף את המוסלמים במסגרת המרפאה "הדסה" ("הדסה" – הסתדרות נשים בארה"ב. עשתה רבות בהקמת בתי חולים בארץ ישראל. ההסתדרות נוסדה בשנת תרע"ב בחג הפורים, ולפיכך נקראה בשמה העברי של אסתר המלכה "הדסה". סיסמת הסתדרות "הדסה" דברי הנביא ירמיהו: "ארוכת בת עמי". מייסדת "הדסה", היתה הנרייטה סאלד.) שבינתיים נפתחה, היו בין היתר ד"ר אהרון ירמנס (1859-1924), ד"ר משולם לבונטין (1886-1957), ד"ר ש. קנטרוביץ, ד"ר יעקב חסון וד"ר אליהו מאני. שני האחרונים היו ילידי חברון שהשתלמו בארצות חוץ ושבו לקהילתם.

בין הרוקחים ששירתו שנים רבות את קהילת חברון יש להזכיר את בן ציון גרשון הי"ד, שנרצח בטבח תרפ"ט - הוא ואשתו על ידי מוסלמים, שהיו מקבלים ממנו תרופות חינם אין כסף. לידו למדו את מקצוע הרוקחות תלמידיו: עובדיה קמחי; ברל הלבן, שהיה שנים רבות רוקח ראשי בבית החולים לעיניים של ד"ר טיכו; יעקב הלבן, שהמשיך כרופא בארגנטינה; נסים חזן, שנעשה אחד הרוקחים

עד לסוף המחצית הראשונה של המאה הי"ט מבוססת הפעילות הרפואית בחברון על חברת "ביקור חולים", המעוגנת בקהילת חברון. היא מנתה עשרה חברים שנבחרו על פי סדר או הגרלה, כשכל אחד מבני הקהילה היה צריך לשרת בה. החברים נהגו להתאסף בכל ערב ראש חודש. עיקר תפקידם היה להשגיח על החולים בבתיהם ביום ובלילה. בראשם עמד החכם ר' יצחק אריה. במשך שנים רבות היה ר' חיים ניסים קוסטי הגבאי של החברה.[25]

בביקורו של משה מונטיפיורי בחברון פנתה אליו קהילת חב"ד בבקשה לקבל סיוע כספי ועזרה רפואית, והוא אף נתבקש להקים מרפאה שתנוהל על ידי הד"ר שמעון פרנקל.[26]

במפקד משנת 1866 נרשם ר' ישראל נחום כרופא הקהילה היהודית בחברון, שקיבל את שכרו מקופת הכולל.[27] במפקד תושבי חברון שנערך ב-1875 מוזכרים שני "רופאים": ר' שמואל אייזיק ור' שמואל רופא, מרפאים מעשיים, שלא היו בעלי השכלה אוניברסיטאית.[28]

הרופא היהודי הראשון בחברון היה הד"ר מנחם מארק שטיין (1855–1916), שפעל בה כרופא העיר והקהילה היהודית במשך כשלוש שנים (1887–1890). הרופא היהודי השני בעיר היה הד"ר אהרון ירמנס (1859–1924), יליד וילנה, שלמד רפואה בברלין, עבר את בחינות הרישוי בקושטא יחד עם ד"ר משה ואלך, הרופא הירושלמי הנודע, עלה ארצה עם משפחתו והתיישב בעיר האבות. בהיותו יהודי אדוק, הוא התיישב בחברון מתוך מניעים דתיים. חמש עשרה שנה ריפא ד"ר ירמנס את תושבי העיר, יהודים וערבים, וזכה לכבוד רב בה. ב-1905 הוא עבר לירושלים, אולם הרציפות של נוכחות רופאים יהודיים נמשכה, עד שנפסק היישוב העברי בחברון בפרעות תרצ"ו.

ו. המיסיון האנגליקני בחברון – כרקע להקמת "בית חולים" יהודי בקומה הראשונה של "בית הדסה" (תרנ"ג)

כתגובת נגד לחדירתם של רעיונות המהפכה הצרפתית האתיאיסטית (1789) לאנגליה, התעוררה בה, בעיקר בקרב המעמד העליון, התעוררות אוונגלית, בדמות

החשובים בקהיר; דוד מני, שהשתלם לימים בביירות ופתח את בית המרקחת הנודע שלו במחנה יהודה בירושלים ואברהם פראנקו, שהשתלם בביירות ולבסוף עסק ברוקחות בחברון בבית החולים של המיסיון האנגלי.

[25] עודד אבישר (ע), **ספר חברון**, הוצאת כתר, ירושלים, תשל"ח, ע"ע 126–124 .

[26] יוסף גור אריה, **חסידות חב"ד בחברון מראשית הישוב החב"די בארץ ישראל עד שנת 1866**, תל אביב, 2001, ע"ע 148–138 .

[27] עודד אבישר (ע), **ספר חברון**, הוצאת כתר, ירושלים, תשל"ח, ע' 134.

[28] שם, ע' 136.

הניאופוריטניזם. בהשפעת התנועה האוונגלית נוסדו באנגליה כמה ארגונים דתיים: "החברה להפצת התנ"ך" (The Bible Society), חברה הכנסייתית המיסיונרית" (Church Missionary Society – CMS) בשנת 1799 וכן "החברה הלונדונית לקידום הנצרות בקרב היהודים" (Society for Promoting Christianity amongst the Jews – London) או בקיצור מטעה: "חברת היהודים הלונדונית" (The London Jews Society – LJS), שנוסדה ב-1808. מטרתה המוצהרת הייתה לנצר את היהודים. שאיפה זו נבעה מהאמונה שחזרתו השנייה של ישו עלי אדמות ("השיבה השניה" – The Second Advent), מותנית בכך שעם ישראל יכיר בו כמשיח, והדבר כרוך בשיבת היהודים לציון. אוכלוסיית היעד הראשונה במעלה הייתה זו היושבת בארץ ישראל.

ראשוני המיסיונרים הנוצרים באו אל ארץ ישראל בראשית המאה הי"ט. כל יהודי תושב ארץ ישראל, שהושפע מתוך אמצעים שונים והמיר את דתו - נחשב להם הדבר לניצחון גדול. על הרוב הכתירו המיסיונרים כל מומר "שראה אור" בתואר "רב", להעניק יתר חשיבות להצלחתם. המיסיונרים הראשונים באו לירושלים ב-1823 ופעולתם הייתה הגשת עזרה רפואית בבית חולים, שיסדו בגבול הרובע היהודי בירושלים. דגם זה החל להתפשט ברוב ערי הקודש בארץ ישראל לרבות חברון. למרות הסבל החומרי הרב שהיהודים היו נתונים בו - מעטים מאוד פנו אל מיסיונרים. רוב הפונים היו יהודים פשוטים ועניים מרודים.

אין ספק כי פעילות המיסיון מהווה את ראשיתה של הרפואה המודרנית בארץ ישראל, אולם היחס של היישוב היהודי בארץ ישראל אל המיסיונרים הרפואיים היה שלילי, ברובו ככולו. ראו בהם "מסיתים ומדיחים", המנצלים את המצוקות האנושיות. היישוב ראה בהם סכנה של ממש. המיסיונרים פעלו, במשך כל מאה שנות פעילותם, באווירה של עוינות וחשדנות. הם ויתרו על הנוחיות והביטחון באנגליה מולדתם, שהייתה אז בשיא פריחתה הרוחנית, הטכנולוגית, התרבותית והפוליטית, ושהו בחבל ארץ נידח ונחשל ולוא רק כדי לנצר מעט יהודים[29].

ירושלים, שהיוותה מטבע הדברים מוקד הפעילות המיסיונרית, הייתה אף ראש החץ במאבק במיסיון[30], ואין זה פלא שבה קמו בתי החולים היהודיים הראשונים.[31]

---

[29] נסים לוי, **פרקים בתולדות הרפואה בארץ ישראל**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, הפקולטה לרפואה, הטכניון, חיפה, 1998, פרק 1, "המיסיון האנגליקני וראשית הרפואה המודרנית בארץ ישראל", ע"ע 27-42; ירון פרי, **נשיאים ורוח וגשם אין – המיסיון הלונדוני בארץ ישראל במאה תשע-עשרה**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2001.

[30] פנחס בן צבי גרייבסקי, **מלחמת היהודים במיסיון, משנת תקפ"ד עד היום הזה**, ירושלים, תרצ"ה; פנחס בן צבי גרייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים, הדפסה מחודשת תשנ"ב, כרך א' ע' 218 , 502-497, 505; הדפסה מחודשת תשנ"ד, כרך ב' 411-410; א.ר מלאכי, פרקים בתולדות היישוב הישן, תל אביב, תשל"א; שושנה הלוי, **ספרי ירושלים הראשונים**, ירושלים, תשל"ו; ספיר ש., "מקורות חברות המיסיון

בעיתונות העברית בת המאה הי"ט ניתן לקרוא את ביטויי הסלידה של יהודי ירושלים מהפעילות המיסיונרית שאינה יודעת מעצור, המוכנה לנצל יהודים המבקשים מזור רפואי חינם אין כסף:

"ודמוע תדמע עין בית-ישראל הנאהבים בראותם...נגע וצרעת ממארת כת הפרידסטנטן [הפרוטסטנטים] באו שעריה, שערי ירושלים, כמטרה לחץ יקוש...בית אספיטאל! יורו המורים דרכי חצי בליסטראות, לחבל ולהשחית ולצוד מיד במכמרותיהם, נפשות האומללים והנכאים, הן המה המדאיבים והמכאיבים וימררו חיי ישראל. מראים טלפיהם צוף נחיל דבש בשפתותיהם, כי אך לטוב חיות נפשות ישראל כוונותיהם...אבל מזימות פיגול מחשבותיהם...כי לפני חולי כל בשר, איש אשר הובא פנימה, בית האספיטאל יציגו לפניו שולחן ויקריבו עליו... ברית החדשה...".[32]

יהודים רבים, מחוסר ברירה, פנו אל בית החולים של המיסיון בעיר העתיקה (רח' אררט כיום), ונאלצו לבקש את תרופת הרופאים המיסיונרים, למרות מחאת הרבנים נגדם:

"וביותר חשכה עינינו לראות בעוה"ר, רבים מהם דופקים דלתות בית חולים של שונאינו וצודדי נפשינו היקרים. אהה בני ציון היקרים המסובלים בתחלואים ומכות ויסורי ארץ, איך יתגוללו בחוצות בית החולים הנ"ל למאות וינשקו כנף מעיל רופאי המיסיונערין ואין לאל ידינו להושיע - ברוכים אתם גיבורי כוח לה' אשר כארי קמתם, להעיר ולעורר אחב"י להקים כמו רמים את בית החולים לאחב"י...ולהסיר מעלינו חרפת הגויים המלעיגים עלינו".[33]

הפיתוי היה כנראה גדול[34]:

"גם אלה אשר עליהם להיות מופת לאחיהם, גם המה יפנו אל רופא המסיתים ומבית מרקחתם יקחו סממנים".

ותחבולותיהם מתוחכמות[35]:

"והבית מתנהג בכשרות, והכל למטרתה הידועה, שהיו לצוד נפשות, ולהעביר את החולים על דעתם ודתם...וגאוני עירנו חדשו את האיסור העתיק לבל תדרוך רגל איש ישראל על מפתן בית חולים זה...מי שיעבור ויכנס בהאספיטל שלהם לשכב שמה וימות שמה, לא יקבר בקבר ישראל בשום אופן בעולם... ורק עם המסיתים יהא חלקו ומקומו בעולם הזה, ובעולם הבא".

המיסיון לא פסח אף על חברון. עיר האבות עוררה לא פחות את דמיונם של אנשי

האנגליקנית שפעלו בירושלים ובארץ ישראל במאה הי"ט ועד למלחמת העולם הראשונה", קתדרה 19 תשמ"א, ע"ע 170-155.

[31] מורגנשטרן אריה, **משיחיות ויישוב ארץ ישראל**, ירושלים, תשמ"ה; מורגנשטרן אריה, "בית החולים היהודי הראשון בירושלים", קתדרה 33, תשמ"ה, ע"ע 119-107.

[32] קונטרס "דברי הימים לישראל" לקראת פתיחת בית חולים היהודי הראשון ב-1854, "משגב לדך".

[33] הלבנון, י. ר"ח חשון תרל"ד, 22.10.1873, גליון 10.

[34] המליץ, כ"ה, י"ז אלול תרמ"ה, 1885, גיליון 62.

[35] חבצלת, כ"א, ד' סיון תרנ"ז, 4.6.1897, גליון 35.

"החברה הלונדונית". לא מעט בזכות תיאוריהם המלבבים של שליחיה שביקרו בה[36]. בינואר 1843 יצא הבישוף אלכסנדר בחברת בני משפחתו ומיסיונרים לביקור מקיף בחברון. אנשי החבורה שהו במחיצת יהודי חברון ותהו על קנקנם. הם סברו לאחר ביקור זה כי יש להמשיך בפעילות מיסיונרית בחברון, על שום הפוטנציאל הטמון בה.[37]

בשנת 1843 הוצהר על כוונתה של "החברה הלונדונית" למנות לאלתר מיסיונר ולהקים בסיס של קבע בחברון. למשימה נבחר הרופא ד"ר תומס קרנס (Thomas Kerns), אשר יצא לחברון בדצמ' 1844. הלה נתקל בשלטון מקומי מושחת והמליץ לדחות לפי שעה את ניסיון ההתמקמות בחברון. נעשה ניסיון נוסף בפב' 1845, שאף הוא נועד לכישלון. שני כישלונות אלו הביאו את "החברה הלונדונית" להחלטה, לפיה חברון תשמש תחנת משנה לזו שבירושלים ועבודת המיסיון תתבצע באמצעות ביקורים סדירים בעיר.

בשנת 1886 שוב ביקרה בעיר משלחת בכירה של המיסיון הלונדוני, וזו הגיעה למסקנה שבשלה השעה להקים בחברון מיסיון של קבע. באוגוסט 1889 הגיעה משלחת נוספת של מיסיונרים מירושלים לחברון ושכרה בה בית, מתוך כוונה להפוך אותו לבסיס של קבע. אלא שהגם שנשכר בית בסמוך "לרובע היהודי", לא צלחה ידה של "החברה הלונדונית". ב-1893 עשו המיסיונרים שימוש בבית המיסיון העומד לרשותם, ובאוקטובר ערכו ביקור שבמהלכו ויתרו על האחיזה במבנה זה בשל תנאים סניטאריים ירודים. בינואר 1894 שכרו שני חדרים בבניין הנמצא מעט מחוץ לעיר. במרוצת 1894 נערכו בעיר ביקורים תכופים ונעשה שימוש בבית המיסיון החדש. באוגוסט 1895 גברה האופטימיות בקרב "החברה הלונדונית" בשל התיישבותה של המיסיונרית לואיזה ברלי (Louisa Jane Barlee). היא שהתה בעיר שישה חודשים, במהלכם נחלה אכזבה מן ההיענות המועטה למאמציה ונאלצה לשוב לירושלים. שוב ושוב ניסתה "החברה הלונדונית" את כוחה, אך לשווא. החל משנת 1900 השתכנו המיסיונרים במבנה השייך להם ועסקו בעיקר בפעילות רפואית. מידי חודש, בצהרי

---

[36] "אין עוד פינה בה ביקרתי בארץ ישראל, המעובדת היטב כפי שמעובדים האזורים הסמוכים לחברון. בערב כניסתנו לעיר חלפנו על פני מילין רבים של מראות נוף מלבבים, מנומרים בגבעות ובעמקים [המכוסים] חורש טבעי, שדות תירס וכרמים המוארים בקרני השמש הנוטה לערוב [...] אין מקום שופע, מפואר ורב חסד יותר מאשר גן עדן זה. (Jewish Intelligence, Sept. 1848, p. 285). (תרגום של ירון פרי, **נשיאים ורוח וגשם אין – המיסיון הלונדוני בארץ ישראל במאה תשע-עשרה**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2001, ע' 165).

[37] ירון פרי, **נשיאים ורוח וגשם אין – המיסיון הלונדוני בארץ ישראל במאה תשע-עשרה**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2001, ע"ע 167-165; ראה תגובת יהודי חברון על המיסיון בשנות השמונים של המאה הי"ט: החבצלת 13 (8), ע"ע 59-58, א' אדר תרמ"ג; החבצלת 15 (12), ע' 90, ט"ו טבת תרמ"ה; החבצלת 15 (1), ע' 2, י"ד תשרי תרמ"ה; המגיד 30 (23), ע"ע 186-185, ט"ו סיון תרמ"ה; החבצלת 18 (11) ע' 83, ט"ו תרמ"ח.

יום שני בשבוע, יצאו השליחים מירושלים ושבו במוצאי יום רביעי, וכך הקדישו שני בקרים מלאים בחודש בקרב יהודי חברון.[38]

בד בבד החלה פעילות מיסיונרית סקוטית את פעילותה הרפואית בחברון בשנים 1892–1893. אלכסנדר פטרסון (Paterson), שפתח בית חולים קטן עם שש מיטות ומרפאה, הגיע לעיר. הוא הצליח להתקבל על ידי תושבי חברון משום שהוא הנהיג הרדמת החולים בכלורופורם לטיפולים רפואיים כואבים, בניגוד לרופאים אחרים, שתכשיר זה לא עמד לרשותם.[39]

למעשה נמשכה פעילות ממוסדת זו עד למלחמת העולם הראשונה.

ז. תגובת קהילת חברון על הפעילות המיסיונרית

אין ספק כי פעילות זו היוותה איום רוחני משמעותי על יהודי חברון. השמועות על אודות כוונות המיסיון בחברון (בסוף שנות השבעים של המאה הי"ט) והמעשים הקונקרטיים של הגופים המיסיונרים (בשנות השמונים והתשעים של המאה הי"ט), הביאו את ראשי הקהילה בחברון לשלוח שד"רים לקהילות היהודיות באלג'יריה ובבוכרה – קהילות שנחשבו לאמידות – על מנת להקים "בית חולים" יהודי, שיענה על הצרכים הרפואיים בחברון. השד"רים-רבנים יוסף רחמים פרנקו, מאיר שמואל ב"ר אליעזר קשטיל ובן ציון אלקלעי היו קשורים באיסוף הכספים באלג'יריה.

כבר בשנת תרנ"א הכל מקבלים את הד"ר אהרון ירמנס בהתלהבות גדולה, וזאת לנוכח ניצול המיסיון את היעדרותו של רופא יהודי בעיר, עם עזיבת הד"ר שטיין מספר חודשים קודם לכן. המיסיון ניכר בפעילותו המעיקה והמציקה[40]:

"...ביום ההוא בא לעירנו [ירושלים] רופא אחר נכבד ומהולל אחינו האדון דאקטאר יערמאנס, ההולך בשבוע הבא חברונה לשבת שם בתור רופא עדת ישראל תושביה, במקום האדון ד"ר שטיין אשר זה ירחים אחדים העתיק מושבו ליפו. בשמחה יקדמו אחינו תושבי חברון פניו, וברגשי גיל נקרא לו גם אנחנו ברוך הבא. כי בירחים האחדים אשר היתה חברון בלי רופא סבלו ענייה סבל חומרי וגם מוסרי. המיססיאן המחפשת תמיד אחרי מים עכורים לצוד בה צידה, השתמשה במקרה אשר קרה לחברון כי נשארה בלי רופא, להרחיב בה חוג פעולתה ותשלח רופא אל העיר ההיא ותשכר גם חצר מיוחד לעשות בה מעשיה המקרבים מטרתה הנתעבת צדית נפשות. ותהי רעה כפולה לעדת ישראל בחברון; חולים יראי ה', נפשם ברעה התמוגגה כי לא מצאו רופא לגהות מזור מחולייהם, וקלי הדעת נוקשו ועברו על דת וידפקו על שערי רופאי אליל ויחללו שם ה' וישראל והעיר המקודשה בקדושת אבות...בית חולים אין בעיר הזאת,

---

[38] שם.

[39] נסים לוי, **פרקים בתולדות הרפואה בארץ ישראל**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, הפקולטה לרפואה, הטכניון, חיפה, 1998, ע' 426.

[40] החבצלת 21 (11), ע"ע 82–81, ח' טבת תרנ"א (19.12.1890).

אשר יש בה כאלפיים נפשות מישראל, וחריצות רופא אמן יחד עם כל צרי גלעד לא יועילו לגהות מזור מחולים אנושים, אשר כבימי בריאותם יתגוללו על רצפת חדרם הצר והלח, ואין גם איש אשר יהפוך משכבם. מי יתן ויתעוררו נדיבי עמנו, העושים והמעשים, לעזור לראשי עדת חברון ליסד בעירם למצער בית חולים קטן, אשר יכול אך ארבע מיטות לחולים היותר מסוכנים, מצער הוא המפעל הזה ולא יכבד על עושי טוב לעשותו ושכרם רב מאוד כי יצילו נפשות מאבדון, ואת עדה שלימה בישראל מהלכד ברשת המיסיסיאן."

למרות הקמת "בית החולים" היהודי, הקטן יחסית, על ידי בני צפון אפריקה (שעליו המקור הבא מצביע), מוסיף המיסיון לפעול בחברון בשנת 1894, כאמור. על כך מבכים בני קהילת חברון[41]:

"מחברון מודיעים לנו כי גם שם נטעה המיסיסיאן קנה, ותיסד בית חולים ותביא רופא ורפואות. ויום יום ישיב לשואלים בעצתו חנם, גם סמי מרפא יתן להם חנם. וכנהוג עת יאספו החולים להתבקר ידרוש אחד המסיתים דרשה של דופי בכל לשון שישמעו הנאספים. ואחינו מה הם עושים? אחינו הספרדים והאשכנזים, ראשי העיר המקודשה בקדושת אבות, מה הם עושים לקדם פני הרעה הזאת מינות דמשכא המספחת המכלה בשר ונפש? מאומה! נהפוך הוא, לדברי הסופר המודיע לנו רבים המה מאחינו גם ספרדים גם אשכנזים...משכימים לפתח רופא המיסיסיאן, אם כי רופא יהודי מומחה מצוי בעיר הזאת הוא דאקטאר יערמאנס, והוא עונה לדורשיו תמיד חנם, ויבקר גם חולים בבתיהם חנם ביום ובלילה, כי זאת משרתו בעדת חברון, ומה בצע כי יחטאו אחינו אלה ויתגאלו בפתבג המיסיסיאן...ואנשים מבני ישראל בה מעט, נדיבי עמנו באירופה משלמים שכר רופא אשר ירפא חוליהם חנם, נדיבים **באפריקה הזילו זהב מכיסם להקים בית חולים**. ונדיבים אחרים נתבעים עוד לתת די הדרוש לשכללו ולהכין את כל הדרוש בו ואחינו הנתבעים ונותנים...ומה יאמרו הבריות כי בעיר הזאת ובמצב כזה תוכל המיסיסיאן לעשות חיל ולמשוך אחריה אנשים החפצים לעמוד במקום גדולים.

התכבדו מכובדים והבדלו מהמיסיסיאן ורופאיה, כי לא תהי זאת תפארתכם. הליכתכם לבד מחללת ש"ש. אם כי לא תעשו כל מעשה. ובמקום שיש חה"ש אין חולקים כבוד".

שבוע לאחר מכן מקפידים ראשי קהילת חברון להודיע, כי רבני חברון פועלים נמרצות כדי להניא את יהודי חברון מלבקר במתקן הרפואי של המיסיון[42]:

"והנה אודיע בכל בכ"נ עירנו בהסכם רבני הספרדים והאשכנזים אסור גמור על כל הנאה מהמיסיסיאן, והזהירו שיבדלו בני ישראל מבוא בצלה ולהינות מטובתה, למען לא יחולל בזה שם שמים בפרהסיא ולא יומר כבוד ישראל בקלון, וכל מי אשר יעיז

---

41 החבצלת 24 (24), ע' 183, ח' אדר ב' התרנ"ד 16.3.1894.

42 החבצלת 24 (25), ע' 191, י"ד אדר ב' התרנ"ד 22.3.1894; הרבנים פועלים באותו אופן נגד בית ספר של המיסיון בחברון: "בחברון יסדו המסיתים בית ספר לנערות, ומסיתים את עניי ישראל לשלוח את בנותיהם אליו, ומבטיחים להם כסף ובגדים אם ימלאו בקשתם. הרבנים הכריזו לבל יהין איש יהודי לעשות התועבה הזאת." (החבצלת, 25 (8), ע' 53, ב' כסלו התרנ"ה 30.11.1894.

להמיר דבריהם ענש יענש. הרופא ד"ר ירמאנס יענה מהיום חנם לכל דורשיו בביתו... (על החתום ישראל אפרת בן הרב).

לא איכותו של הד"ר ירמנס, כי אם ההעדר בתרופות בחברון הוא הואקום שמילא המיסיון, בהעניקו תרופות חינם, וכך פיתה חולים למצוא אצלו מזור[43]:

"למגינת לבבינו, חברת המיסיון בעירנו הקדושה תצלח מאוד במעשיה, רב יותר מבכל הערים, כאשר גם היא תתפאר תמיד במחברתה השנתית המוציאה בירושלים, הדבר הזאת לא מפשע רבנינו ח"ו, כי נוכל כי תמיד מקדמים פני הרעה בכל אשר לאל ידם, בגשם וברות, באשר הם יהודים נאמנים לעמם ולמולדתם, ועם כל זה עוד העם שוחרים פני הרופא האנגלי ודורשים לעצתו. וגם לא מידי רופאנו המפורסם ד"ר יערמאנס נ"י, הנסבה הזאת, כי כל אנשי חברון ימלא פיהם תהילתו ובלי גוזמא נוכל להגיד, כי לא הפיק עם חברון רצון רופאים אחרים, כרצון רופאנו הנוכחי, הממלא חובתו באופן היותר נכבד ונעלה, ואלא מידי מי לנו זאת איפוא! על זה נוכל להשיב כי חסרון רפואות הסב לנו הרעה הזאת, כי הלא ידי הרופא אסורות מגהות מחולינו מזור, אם תרופות אין בבית מרקחתנו, וזה הדבר אשר בגללו ישחרו אנשי עירנו את הרופא האנגלי, כי הוא ימלא להם את חסרונם חנם אין כסף, כי על כן רבני ונדיבי עמנו אשר ברצונם כמו כן לגרש נטע האי נעמן הזה מתוכנו, החובה מוטלת לעזור את בני עירנו בתרופות ואנו נגיד מראשית אחרית כי אם לא יראה חסרון גדול ברפואות כאשר לעת עתה, תרפה יד החברה הארורה הזאת ולא תמצא לה עוד מהלכים בקרב עם ישראל בחברון." (א.מ.)

המיסיון עוד הוסיף להציק עד מאוד גם כשכונן בית החולים "חסד לאברהם", ועל שום כך היוזמה להקמת בית חולים "ישע אבות". דומה כי שני הגופים הרפואיים עתידים היו להתמזג, בתוככי "'בית הדסה' עד שנת תרצ"ו"[44]:

"הוספיטל פלשתינה הכללי "ישע אבות" לעדת ישראל בעה"ק חברון ת"ו.

בין המועקות היותר מרות שסבל ישוב חברון, ימנה ראשונה חסרון בית חולים לעם ישראל. בנטותנו קו מתחת המילים "לעם ישראל" חפצנו בזה להוציא את בית החולים אשר להמיסיאן הבריטית המתנשא אמנם בגדולת תפארתו, ומוסיף מכאוב על מכאובינו. כי ידוה מאוד לבנו ויתפוצץ לרסיסים לראות לפעמים שלומי אחינו ההכרח המר יאליצם לדפוק, למרות חפצם, על פתחי בעלי טובותינו אלה, ומסתכנים להביא רגליהם ברשת המזורה זו טמנו להם לצודם למדחפות...כואבים אנו ביותר להביט אל המראה הנפלא הזה: כי בני איזו חברה חשוכה בירכתי אנגליא, הרחוקים מאתנו ביחס ובמקום, נדרשים המה ללא ישאלום להשפיע לנו שפע רב, להשאירנו לא לבד בטובה מרובה בעוה"ז, כ"א גם באושר חיי העולם הבא...לרגלי התעוררותה של המיסיאן להרחיב בחברון חוג פעולותיה וגשתה אל המלאכה ולבנות מחדש בית חולים גדול ונהדר, נתעוררו כבוד מנהלי עדת האשכנזים החדשים [יעקב סלונים ואליעזר קלאנסקי]...עמדו ופתחו בית חולים יפה ונהדר בבית המוכשר לכך ששכרו לפי שעה

---

[43] החבצלת 26 (19) ע"ע 143–142, כ"ג שבט תרנ"ז 7.2.1896.

[44] החבצלת 40 (31), ע"ע קע"ט–קפ"ט, ה' אדר תר"ע 14.2.1910 . (בהשתדלות כבוד רב העדה מוהרש"ל אליעזראוב שליט"א, מבכירי חב"ד בחברון).

וביום החודש הראשון לירח אדר [תר"ע] יום מאושר שיכתב למזכרת עולם בדברי ימי ישוב חברון – כבר חינך הבית הזה, שפי מנהליו יקבוהו "האספיטל פלשתינה הכללי – ישע אבות" – ולשמחת לבב חברון וכל מוקיריה, אין קץ...חפצים כבוד המנהלים כי היו יהיה בית חולים הזה ליסוד הרחבת הישוב בכללו בחברון, כי היות ידוע שמפני האוויר המצוין הצח והמבריא ורוח השקט והמנוחה השורר בחברון, ומימי מעיינותיה הערבים והמבריאים, היו באים חולים רבים מכל הסביבות למצוא בה רפואות תעלה, ורק חסרון בית חולים מעכבתם, ולא אחת התאוננו רבים מגדולי הרופאים שבירושלים וסביבותיה על כי אין בית חולים קבע בחברון, לשלוח שמה חולים להתרפאות. ועתה בהוסד הבית סר איפוא החיסרון, ובלי כל תפונה ינהרו חולים רבים חברונה להתרפאות בה, שיקובלו בזרועות פתוחות אל בית החולים החדש הזה...".

ח. סיכום, משמעות ומסקנות

כתובות אילמות יכולות לאמור דברים הרבה. לצערינו ארכיון חברון אינו משמר את תיעוד בניית הקומה הראשונה של "בית הדסה". אולם, יש בידי ההיסטוריון כדי לשחזר ולטווות את המאורעות והנפשות הפועלות, שהובילו לבניית אתר זה. הפרופ' ג'רר נהון אמר לי בבדיחות הדעת, ש"בעצם ברכה רבה הביא המיסיון ליישוב היהודי בארץ ישראל".

יודגש, כי בניית הקומה הראשונה של "בית הדסה" מהווה נדבך נוסף בתהליך "היציאה מן החומות" בחברון. הביטחון היחסי, שהחל לשרור בארץ ישראל בעקבות התנזימת, הקפיטולציות והחדירה האירופאית (מ-1840 ואילך), שרר גם בחברון. "בית רומנו" ו"בית שניאורסון", שנבנו "מחוץ לחומות", מחוץ ל"חצר היהודים", בשנות השבעים של המאה הי"ט, קדמו לבניית הקומה הראשונה של "בית הדסה".[45]

חיים מגני, מורה הדרך הנודע, חלף על פני "בית הדסה" מאות פעמים בהדרכותיו המאלפות. אני תקווה כי יש לו נחת מתלמידיו ותלמידי תלמידיו, הבאים אחריו להוסיף בחקר העיר "המקודשה בקדושת אבות", ובמיוחד באים אחריו לסייר בשטח ולספוג מקדושת זו העיר ומתושביה המסורים - מסירות שהנחיל בדרכו הייחודית, חיים מגני שהיה אחד מגדולי מורי הדרך בארץ ישראל, בארץ יהודה ובקרית ארבע חברון.

---

[45] יוסף שרביט (ע), **לתולדות ההתיישבות היהודית בקרית ארבע חברון**, מועצה מקומית קרית ארבע & משרד החינוך ומשרד ההסברה, תשנ"ח, ע"ע 46-45, 140; א.מ. לונץ, **מורה דרך בארץ ישראל**, ירושלים, תרנ"א; שם, "העיר קברות אבותי", **לוח ארץ ישראל, מבחר מאמרים ב'**, בעריכת אלי שילה, הוצאת אריאל, תש"ם, ע"ע 90-60.

